

JAKAB István

A nyelv köldökzsinór

A szlovákiai magyar nyelvűvelés időserű problémái*

TÁRSADALMI HÁTTÉR

Mielőtt a témát részletesebben kifejteném, szóljunk a szlovákiai társadalmi háttérről, mely sokban hasonlít a többi utódállamban élő magyar kisebbség ilyen jellegű háttéréhez, helyzetéhez. Trianon és a második világháborút követő párizsi béke gazdasági, államigazgatási és sok más szempontból megosztotta a magyarságot, úgyszólván csak a nyelv maradt meg olyan szálnak, amely az anyaországhoz fűzheti a leválasztott részek magyarjait. Sajnos, ezen a köldökzsinóron nem áramlik elegendő táplálék az utódállamok magyarjai számára, hiszen a fejlődés olyan rohamos, az új fogalmak nevei olyan mennyiségben keletkeznek, hogy a meglévő csatornákon – sajtó, televízió, rádió, személyes érintkezések útján – csak vékonyan csordogálva és alaposan megkésve jutnak el az őket türelmetlenül váró kisebbségi – elsősorban a sajtóban dolgozó – magyarokhoz. S mi történik addig, míg a nyelvi újdonságokról tudomást szereznek? Az, ami lehetséges számukra: országuk többségi nyelvéből fordítják le szavak és szóelemek szerint az idegen megnevezéseket. Emellett hatnak a magyar lakosság nyelvi tudatára az idegen nyelv

* Részlet a szerzőnek abból az előadásából, amely 1994. november 21-én hangzott el Budapesten a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak *Biztonságunk záloga, a nyelv* címen rendezett, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlethez kapcsolódó konferenciáján, s egyúttal válasz is Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella szerzőpárosnak *Standard – köznyelv – nemzeti nyelv* című cikkére. [Kötetünk előző tanulmánya – *A szerkesztők.*]

mondatszerkesztési, tehát nyelvtani szabályai: szaporodnak magyar beszédükben a tükörszerkezetek is. Ezért érthetetlen számunkra – a józanabb nyelvművelők számára Magyarországon is, nálunk is –, hogy akadnak nyelvészek, nálunk is, de főleg Magyarországon, akik valamiféle áldemokratizmustól indítatva azt a nézetet vallják, hogy a kisebbségeket nyelvi tekintetben is önállósítani kell. Azt hirdetik, nem kell nekünk, kisebbségieknek a magyarországi standardhoz igazodnunk; alakítsuk ki otthon a saját standardunkat; úgynevezett állami nyelvváltozatok létrehozásának szükségességét hirdetik – a magyaron belül. A magyarról azt próbálják kimutatni, hogy több központú nyelv másis, akárcsak az angol vagy a német, és nálunk már akadnak, akik „szlovákiai magyar standard” változatot emlegetnek, miközben a magyar nyelv különfejlődése miatti aggodalmainkat megalapozatlannak tartják. De ha ők már a szlovákiai magyar standard elismerésének szükségességét hirdetik, ezzel tulajdonképpen el is ismerték a különfejlődésnek nemcsak a veszélyét, hanem a tényét is. Ha mi a nyelvi egység megtartása mellett szállunk síkra – nyelvi egységen itt természetesen a nyelvnek olyan állapotát értve, hogy minden magyar nehézség nélkül megértse egymást –, akkor ők azzal kontráznak, hogy a nyelv úgysem egységes, hiszen sok szempontból különbözhetnek egymástól az egyes változatok. Ez igaz, sőt én még ehhez hozzáteszem, hogy ugyanabban a faluban családonként is lehetnek eltérések, de itt nem erről van szó, s a szavakon való lovaglás a figyelemnek a lényegről való elterelését jelenti náluk. Ami meg a magyar nyelv többközpontúságának gondolatát illeti, ennek elfogadása kész öngyilkosság lenne. Az angol nyelv valóban több központú: Angliában, az Egyesült Államokban, Ausztráliában, sőt Kanadában is külön-külön központúnak lehet tekinteni. Igen, de a nemzeti nyelv rangján használják, s mint ilyen tölti be funkcióját. Ezekben az országokban semmiféle többségi nyelv nem hat rá. A magyar nyelv az utódállamokban ellenben kisebbségi nyelv, s zúdulnak rá a többségi nyelv hatásai. Még úgy sem lehet hatékonyan védekezni e hatások ellen, hogy az anyaországi standardhoz igazodunk, mert nincs meg az intenzív nyelvi kapcsolatunk ezzel sem: nem élünk az anyaországi társadalomban, nem veszünk tevékenyen részt a magyar nyelv fejlesztésében, csak tudomást veszünk egy-egy új nyelvi jelenségről így vagy amúgy. Mi lenne hát velünk, ha feladnánk ezt a hátszínigot, háttérrel?

STANDARD ALATTI REGIONÁLIS KÖZNYELVEK

De tévedés ne essék, nehogy azt gondolja most itt valaki, mi nem vagyunk hajlandók elismerni, hogy az idegen hatás pedig egyszerűen létezik, s a kisebbségi magyar nem tehet arról, hogy hatása alatt él; a „jelketlen” nyelv művelők mégis azt várják tőle, hogy használja a magyarországi standardot, akár van erre lehetősége, akár nincs. Erről szó sincs. Aki nem számol közülünk az idegen hatással, az bekötött szemmel és bedugott füllel jár. Igaz, egy ideig nem akartuk tudomásul venni, hogy ez a hatás „nyelvi” következményekkel is jár, csak „nyelvhasználatinak” tekintettük: van egy közös magyar nyelv, s annak felvidéki használatára hat a szlovák. De rá kellett döbbernünk, hogy ez a hatás már nemcsak szókészleti, hanem nyelvtani is, és Benkő Lorándnak a belső nyelvtípusokról szóló elmélete szerint vizsgálva a kérdést, egy belső nyelvtípus jellegű változat alakult ki a nyelvjárást levetkőző, de a művelt köznyelvet (standardot) még nem uraló társadalmi rétegekben. Sajnos ide tartozik a pedagógusok nagy része is, különösen ha magánérintkezésben használja a magyart. Erre a mi sajátos nyelvváltozatunkra, amelyet valóban sokan használnak, kettős hatás jellemző tehát. Egyfelől egyik vagy másik nyelvjárás, másfelől a szlovák nyelv hat rá. Én ezt a változatot 1989-ben a *Magyar Nyelvőr* 2. számában *A magyar nyelv szlovákiai változatai* című cikkemben regionális köznyelvnek minősítettem. Ebből nálunk – tekintve, hogy három nyelvjárás hatása érvényesül, a szlovák azonban mindhárom területen ugyanúgy hat – három is van. Ezeket így neveztem: *szlovákiai palóc vidéki regionális köznyelv*, *szlovákiai északkeleti regionális köznyelv*, *csallóközi regionális köznyelv*. Ezeket a változatokat szubstandard jellegűeknek tekintem: magánérintkezésben, bizalmas, baráti beszélgetésekben használja, aki akarja, de az oktatásügyben, a tudományban, a sajtóban s a kulturális szférában a magyarországi standardhoz kell igazodnunk. Az a véleményem, hogy a magyarországi standard változat szókészlete kiegészíthető a mi specifikus szókészleti elemeinkkel (*alapiskola*, *szakosító tagozat* stb.), anélkül, hogy más nyelvváltozatnak kellene minősítenünk az ezzel kiegészített változatot. Nem értek tehát egyet azokkal, akik szerint az általam regionálisnak és szubstandardnak tekintett változatot szlovákiai magyar standarddá kellene emelnünk, s mellőznünk lehetne a magyarországi standardot. Néhány kérdést feltettem ezeknek az embereknek a *Nyelvőr* 1994. évi 3. számában is, többek között azt, hogy ha lenne külön szlovákiai magyar standardunk (a többi utódállamban élő magyar kisebbségieknek szintén saját standardjuk),

vajon melyik magyar nyelvre fordítanánk. Eddig még nem kaptam senkitől választ erre a kérdésre. S arra sem, hogy a mi esetünkben a három regionális változat közül melyiket emelnénk a közös „szlovákiai magyar standard” szintjére.

A NYELVHASZNÁLAT KULTURÁLTSÁGA

Mint rámutattam, ennek a felfogásnak van egy kétségtelen előnye. Ha ugyanis minden, eddig hibának tartott jelenséget szentesítünk, akkor nem lesz hiba, ami ellen küzdjünk, nem lesz szükség nyelvművelésre sem. Azt talán fölösleges is megjegyezni, hogy az ő „nyelvi tervezésükkel” nem lennének képesek megmaradni egy ilyen standard ésszerű határai között. Ha mi megnyitjuk a zsilipeket az egyre liberálisabbá váló megítélések szerint szükségesnek minősített szókészlet elemek előtt, sőt befogadjuk a tükörszerkezetek közül is mindig a szükségesnek tekinteteket, akkor ez beláthatatlan következményekkel járna egyrészt anyanyelvünkre, másrészt kisebbségi magyarjainkra nézve. Látszólag a kisebbségiek dolgát könnyítenék meg azzal, hogy a nyelvhasználati követelményeket csökkentenék, problémamentesebbé tennék a kommunikációt – persze csak ugyanahhoz a kisebbséghez tartozók számára –, de ezzel a nyelvhasználat kulturáltsága is csökkenne, és megnehezítenék a kommunikációt az anyaországiakkal és más kisebbségekkel. Egy szerencsénk van: az, hogy értelmiségjeink nagyobb része nem a saját könnyebbségét keresi; készséggel elismeri, hogy hibásan használja az anyanyelvét, de azt tartja, hogy nem az igényesség csökkentése a helyes megoldás, hanem az anyaországi magyar standard minél tökéletesebb elsajátítása. Vagyis: saját maga lejárátásának tekintené egy alacsonyabb szintű nyelvváltozat elfogadását és használatát standardként, arról nem is szólva, hogy veszélyesnek tartja az egyetlen szál, a köldökzsinór elvágását, amely még az anyaországhoz fűzi a kisebbségi magyarságot.

Szememre vetik egyes nyelvészek, hogy érzelemmel fűtötten vitatkozom erről a kérdésről, nem vagyok toleráns. Kijelentem őszintén, nyelvi jelenségekről hajlandó vagyok vitatkozni: higgadtan, toleránsan. De itt másról van szó. Itt a nyelv létét látom veszélyeztetve, s ezzel a kisebbségi magyarság létét is. Itt tehát már nem vitának van helye, hanem – ha kell – harcnak. Engem ez a gondolat vezet. Teljesen egyetértek Grétsy Lászlóval, aki az 1992. évi nyelvűvelő konferencián meghirdette a nemzetközponturnyelvművelés elvét. Az ehhez való igazodást tartom helyesnek.

Akad, aki a nyelvművelés hatóterületét csak a standard változatra akarta korlátozni, kijelentve, hogy csak ennek alakítását tűzhetjük ki célul. Ami ezen a szférán kívül esik, ahhoz semmi köze a nyelvművelésnek. Tehát a magánérintkezésekben, az értelmiségiek között nem nyilvánosság előtt zajló beszélgetések nem tartoznak a nyelvművelés illetékességi körébe. Ez azt bizonyítja, hogy nemcsak én vagyok intoleráns, hanem az efféle elméleteket gyártók is. Ki tilthatja meg a nyelvművelésnek, hogy akár a regionális köznyelveket, akár a nyelvjárásokat használókkal is foglalkozzék? Azzal, hogy ne *bíráljuk* a standardon – természetesen a magyarországi standardon – kívül eső nyelvhasználati jelenségeket, egyetértünk, de hogy ne *alakítsa*, ne is *segítse* a nyelvművelés – természetesen kellő tapintattal és elfogadható módszerekkel – az ismeretterjesztés szintjén se az ezen kívül eső nyelvváltozatokat és használóikat, azzal nem érthetünk és nem is értünk egyet. Elvégre minden magyarnak, sőt a magyar nyelv iránt érdeklődő minden embernek joga van nyelvi műveltsége fejlesztéséhez, és joggal várja el a nyelvműveléstől, hogy segítségére legyen ebben. És nyelvművelésünk ezt a segítséget meg is adja mindenkinek...

Szabad Újság, 1995. március 1. 9.